

El llibre és una antologia de textos redactats en català, castellà i llatí al darrer terç del segle xv que recorren a la profecia com a instrument de propaganda per justificar els grans eixos de la política de Ferran el Catòlic. Hem d'agrair la iniciativa de recollir aquests textos, en algun cas rigorosament inèdits i la majoria només consultables en edicions antigues que ha calgut corregir i posar al dia amb els testimonis localitzats posteriorment; el resultat és un esplèndid volum que s'afegeix a la bibliografia sobre la profecia a Catalunya com a arma religiosa i política durant l'Edat Mitjana—recordem, a tall d'exemple, els treballs pioners de Bohigas i Pou i Martí, la tradició dels estudis arnaldians, les edicions de la *Summula seu Breuiloquium super concordia Novi et Veteris Testamenti*, a cura de Lee, Reeves i Silano, o la versió catalana del *Vademecum in tribulatione* de Rocatalhada, a cura de Perarnau— i durant els inicis de l'Edat Moderna. De fet, Eulàlia Duran continua en aquest llibre una línia encetada amb els seus estudis sobre els aspectes ideològics de les Germanies, a la qual s'ha afegit un alumne seu, Joan Requesens, autor d'altres treballs sobre profetisme medieval i modern. La unitat del volum, que aplega textos de caràcter molt divers, tal com els que acollien aquest tipus de literatura, des de profecies breus anotades en protocols notarials i en guardes de volums, o versos profètics amb la seva corresponent glossa en prosa, fins a tractats dedicats específicament al desenvolupament del discurs profètic, ve aportada per l'elecció d'una figura i un regnat que li donen cohesió: el Rei Catòlic considerat com a monarca dels Darrers Temps. Ferran fou objecte d'elucubracions profètiques de finalitat propagandística des de ben aviat. En el seu nomenament com a rei de Sicília (1468), és possible que hi pesés el paper que l'illa jugava en la tradició profètica germànica; però és al final de la guerra civil catalana i les seves immediates repercussions al Rosselló, que trobem els primers textos on es fa referència al destí de Ferran en termes profètics i en al·lusió a esdeveniments polítics concrets. Després del casament amb Isabel (1469) i sobretot de la successió als trons de Castella (1474) i Aragó (1479), el rei esdevé el protagonista del procés de restauració religiosa i política d'Espanya, que culmina en la campanya i conquesta de Granada.

L'antologia de Duran i Requesens és precedida d'una «Introducció» als textos i als temes principals de la literatura profètica medieval, destinada a contextualitzar les obres que s'editen a continuació, i que consisteix en una presentació dels protagonistes dels Darrers Temps (Anticrist, Papa Angèlic, Monarca Universal, etc.), a la llum dels corrents interpretatius i els personatges històrics amb qui han estat relacionats, amb especial atenció a la tradició hispànica que fa sorgir el Monarca Universal de les dinasties regnants a la Corona catalanoaragonesa i concreta la missió religiosa d'aquella figura en la destrucció dels musulmans; s'hi recorden textos cabdals com la profecia *Vae mundo*, difosa per Arnau de Vilanova, la influència de Rocatalhada, les profecies de l'infant Pere d'Aragó, el *Breuiloquium* i Eiximenis. El darrer apartat de la introducció analitza la identificació de Ferran II, com a Monarca Universal dels Darrers Temps, amb els símbols i personatges de les antigues i noves profecies: Rei petit i fort, Lleó, Rei dels romans i grecs, Vespertilió i Encobert.

A continuació s'editen vuit textos d'extensió vària, acompanyats d'una presentació que conté una fitxa amb les dades bàsiques sobre l'autor, la data, els exemplars coneguts de l'obra, les edicions anteriors i la bibliografia a l'abast, i, tot seguit, una discussió més detallada sobre qüestions d'autoria, data, contingut i tradició profètica en què aquella s'inscriu. Les notes a peu de pàgina co-

menten problemes d'edició i identifiquen algunes fonts, especialment les profètiques i les bíbliques —recordem que es tracta d'una literatura que cita i estrafà constantment l'escriptura sagrada—, i els personatges i esdeveniments polítics coetanis que són al·ludits al text. Els criteris d'edició són els usuals, i les obres redactades en llatí van seguides d'una versió al català.

El primer text seleccionat per Duran i Requesens és el tractat *De la venguda d'Anticrist*, de Joan Alemany, imprès a València el 1520, tot i que hi hagué una edició anterior al 1514, avui perduda. L'obra passa per ser una refosa en català, a cura del prevere i mestre en arts i teologia Joan Carbonell, d'un antic tractat en llatí de més de cent anys atribuït a un desconegut Joan Alemany, de l'orde del Sant Esperit. Sembla que el tractat ja existia cap als anys vuitanta del segle xv, en què Alonso de Jaén, que el coneixia, treballava en el seu *Espejo*. Es presenta com una visió i es divideix en dues parts ben diferenciades, dedicades la primera a l'Anticrist i la segona al relat dels Darrers Temps en un context hispànic, protagonitzat per l'Encobert, denominació que aquí apareix per primera vegada aplicada al vespertilió o monarca escatològic de la profecia *Vae mundo*, i que tindrà un ampli ressò entre els agermanats valencians. Així mateix, l'obra, que conegué una gran difusió, va ser traduïda al castellà i jugà un paper important en la propaganda a favor dels Reis Catòlics.

Sens dubte una de les grans aportacions del llibre és la primera edició —parcial— de l'*Espejo del mundo* d'Alonso de Jaén, probablement un morisc procedent del regne de Granada i instal·lat a València, que es presenta com a mestre en arts i medicina i, tot i que no hi ha constància documental del nomenament, com a cronista de Ferran. L'*Espejo* ens ha pervingut en un esborrany autògraf de l'autor (BC, ms. 273), del qual s'edita ara la quarta part, que és la que quedà més embastada en morir aquest el 1490. És una obra difícil, que experimentà diverses modificacions al llarg del seu procés de redacció (c. 1468-1490, però sobretot a partir de 1481), tant de llengua (alguns folis són redactats en català, però la majoria ho són en un castellà ple de catalanismes), com de destinatari final (Ferran, Isabel) i d'estructura, que és analitzada en la presentació que precedeix el text —una veritable guia de lectura del caòtic manuscrit, que cal agrair. Jaén divideix el text, com és habitual, en profecia pròpiament dita i en glossa o «declaración», i recorre a diversos gèneres i fonts literaris, que doten el seu relat d'una estructura força complexa: la fauna animal, a través de la qual es parla allegòricament de la història més recent i els seus protagonistes —Isabel (Ileona) i Ferran (àguila)—; la poesia satírica i la historiografia de tradició castellana, amb la presència de la tesi neogòtica. Tot plegat per legitimar la figura de Ferran com a monarca cridat a restaurar els regnes de Castella i Aragó, que, pagant un antic pecat que remunta adés al comte don Julián i don Rodrigo i a la desídia dels reis hispànics per dur a bon terme l'expulsió dels moros, adés als crims d'Enric II Trastàmara i de Pere el Cerimoniós, pateixen les conseqüències del desgovern propiciat pels mals consellers de Joan II d'Aragó i Enric IV de Castella. La missió de restauració política i religiosa d'Espanya recau en Ferran, i és reflectida en la imatge del mirall que dona títol a l'obra.

S'editen a continuació sis textos «menors» ja coneguts. El poema «Per Barcelona» (BNP, ms. esp. 305), segurament redactat el 1472, poc abans de l'entrada de Joan II a Barcelona, és conviuentment atribuït a Alonso de Jaén, amb qui comparteix temes i imatges, així com la presentació de l'anònim autor com a cronista de Ferran i l'al·lusió a una altra obra seva que podria ser l'*Espejo*, aleshores en curs. Conté un «programa cesarista» per a Ferran, el monarca esperat i elegit per Déu.

Del regent de la Cancelleria reial Pere Azamar s'edita un fragment de la *Repetición e obra del derecho militar* (amb un pròleg de 1476), conservada en la versió castellana que el rei Joan havia encarregat de l'original català, avui perdut, a la Biblioteca de l'Arsenal, ms. 8319 (esp. 9). És un resum de profecies aplicades a Ferran, precedit d'una nota sobre els serveis d'Azamar al rei Joan durant la guerra.

El *Lucidari* en vers que el seu anònim autor pretén passar com un vaticini de 1415 sobre els fills de Ferran d'Antequera, i que sembla que va ser escrit cap al 1482, es publica aquí per primer cop tenint en compte els quatre testimonis fins ara localitzats.

De Jeroni Torrella, metge reial i astròleg de València, es transcriu un fragment profètic «De rege valentino» procedent del tractat *De imaginibus astrologicis*, editat a València el 1496. El text

aporta a l'antologia un exemple de discussió astrològica aplicada al gènere profètic, de màxima actualitat en els cercles italians que Torrella havia conegut. Davant la proximitat d'una gran conjunció planetària (1504), fenomen tradicionalment lligat a l'aparició i destrucció de religions, l'autor prediu la reducció a una única fe i la fi de la secta de Mahoma durant el regnat de Ferran.

El poema «Despertar-s' a la àguila» (BUV, ms. 216) probablement va ser redactat pels volts de 1492, per les al·lusions que conté a Granada. Va seguir d'una profecia en prosa, que es presenta com una revelació feta l'any 987 per sant Gregori el Gran a un ermità, sobre uns temps descrits amb trets apocalíptics i la vinguda de l'Anticrist i un «petit rei occidental», que és identificat amb Ferran; per la proximitat i alguna connexió temàtica amb els versos anteriors, els antologadors proposen de datar el text poc després de la conquesta de Granada.

Finalment, els versos «Propter connubium sicularum rex», conservats en una guarda d'un incunable de la Biblioteca Episcopal de Vic, veuen en Ferran la figura del monarca dels Darrers Temps de la tradició germanicosiciliana, que havia representat l'emperador Frederic III fins a la seva mort el 1493. Pels volts d'aquest any, doncs, es degueren compondre els versos, tot i que són retrodatats el 1469 (casament de Ferran i Isabel) i que anuncien la mort del rei a Jerusalem el 1500.

Les següents observacions se centren en aspectes secundaris respecte al tema central del volum ressenyat —les profecies al voltant de Ferran—, però, si més no, pretenen aportar materials i formular preguntes que caldrà tenir en compte per explicar l'origen immediat d'aquests textos.

En primer lloc, una nota sobre la presència del *Breviloquium* durant el regnat del Catòlic. Recordem que un dels manuscrits conservats d'aquesta obra, escrita a Catalunya a mitjan segle xv, és copiat el 1480 pel bidell de la seu de Barcelona Miquel Miravet; però, com evidencien les notes de Duran i Requesens, l'aspecte més conegut i utilitzat del *Breviloquium* són les breus profecies que hi són incloses. Uns versos en concret, els que comencen «Castrum, turris et aquilo et vulpes anglicana», van tenir especial fortuna i corrien extractats; als exemplars coneguts dels ms. 485 i 490 de la BC, miscel·lànies de textos jurídics, històrics i profètics del segle xv i començament del xvi, s'afegeix la compilació jurídica de temàtica gironina que aplegà l'escrivà Antoni Vicenç al primer terç del segle xvi, qui afirma que havien estat trobats a l'església del Sant Sepulcre el 1344 (Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona, ms. M-7).

De la breu profecia «Cum [o Dum] Fernandus fuerit Aragonie datus», que Duran i Requesens daten el 1473, amb motiu del socors tramès per Ferran al seu pare al Rosselló, se'n coneixien fins ara tres testimonis de la segona meitat del xv i començament del xvi —BC, ms. 246, 485 i 490—: ja m'he referit als dos darrers volums; el primer és un manuscrit de caràcter historiogràfic que conté d'altres profecies i que havia pertangut a arxivers de l'Arxiu Reial de Barcelona: Jaume Garcia (m. 1475) i, a partir de 1507, Pere Miquel Carbonell i el seu fill Francesc. Duran i Requesens han demostrat que Azamar és un nou testimoni de la difusió de la profecia. I afegiré, encara, que Carbonell la copia en un altre lloc (ACA, Cancelleria, memorial 49), tal com l'ha trobat escrita amb lletra molt antiga en un còdex vell que havia pertangut a Jaume Pau —segons que explica l'arxiver, recorrent a la tòpica al·lusió sobre l'antiguitat del manuscrit, ben usual en aquesta mena d'obres—; recordem, però, que Pau, jurista i conseller de Joan II, morí el 1466, cosa que en principi obliga a endarrerir la composició de la profecia abans d'aquest any, en lloc de 1473. També podria apuntar cap a una datació anterior el fet que hi ha un ressò del tercer vers, «Lilia vir fortis propriis evellet ab ortis», en l'entrada corresponent al 22 d'octubre de 1472 de les actes capitulars de la seu gironina, redactades pel canonge Andreu Alfonsello, vicari general del bisbe Margarit: «et evellet lilia ab ortis». Encara que el referent no és Ferran sinó un subjecte impersonal, el context, la celebració de la capitulació de Barcelona el dia 17 d'aquell mes, inclou un resum de la guerra vist des de l'òptica joanista i ple d'al·lusions messiàniques i profètiques sobre el rei Joan i el seu fill, rei de Sicília i marit d'Isabel de Castella. Més endavant, en l'acta que Alfonsello redactà el 26 de juny de l'any següent, retrobem una variant d'aquella frase de la profecia, referida, ara sí, a Ferran i l'expedició al Rosselló: «sustulit lilia ab (h)ortis felicissime patrie Rossillionis» (F. Fita, *Los reys de Aragón y la seu de Girona*, p. 41, 51).

Si els darrers anys de la guerra i durant la immediata postguerra la figura del jove Ferran era objecte de disquisicions profètiques, difoses, com acabem de veure, per membres més o menys il·lustres de la Cancelleria reial i el clergat joanista, no fóra inversemblant que la Diputació i els seus aliats haguessin utilitzat eines semblants durant la contesa. No ens n'han arribat testimonis gaire clars i, per tant, és arriscat formular la qüestió; els antologadors simplement l'ometen. És, doncs, necessària una recerca documental sobre les formes que prengué la propaganda política de l'un i l'altre bàndol durant la guerra, per esbrinar quin lloc hi ocupà la profecia: és possible que textos i idees difosos en aquests anys expliquin alguns arguments utilitzats per la literatura profètica posterior. D'altres aspectes d'aquest debat ideològic ja han estat més estudiats, com ara el paper que hi jugà Carles de Viana, des de la producció poètica que seguí al seu empresonament el 1460 fins a la campanya sobre «sant Karles», discutida per Margarit i Alfonsello.

Dels reis cridats per la Diputació, sembla que Pere IV, el conestable de Portugal, creà més expectatives en aquest sentit. Al citat ms. 246 de la BC hi ha una profecia que li és dedicada o, si més no, el copista ho creia; el text, que es recolza en el prestigi de Rocatalhada —aquí «Petrus [!] de Rocacisa»— i utilitza, entre d'altres fonts, un fragment de la «Sibille prophetia de nono rege» sobre Pere II copiada al mateix lloc, és referit a un rei anomenat Pere que recuperarà el regne d'Aragó i comença: «Natus sub cavernis Herculis, cuius»; la glossa que l'acompanya, «id est in Portugalia», és inequívoca. Encara més, tenint en compte que la propaganda a favor del conestable es basa en el fet que era nét del comte d'Urgell —al voltant de qui s'havia creat un ambient profètic que es reflecteix en el seu procés—, sembla fàcil deduir l'existència d'arguments contra la legitimitat dels Trastàmara, al capdavant dels reis per línia femenina. ¿N'hi hagué cap que plantejà la qüestió en termes profètics? El jurista Tomàs Mieres, membre de l'Audiència i el Consell dels «tirans» durant la guerra, fa el següent comentari sobre l'elecció de Pere en una de les notes sobre fets coetanis de l'*Apparatus super constitutionibus Cathalonie* (ara recollides per A. Iglesia a *Initium*, núm. 4, 1999, d'on cito): «et ideo per Dei gratiam fuit belotatus [i. e. “ballotatus”: *elegit per votació*] et postulat in regem egregius Petrus de Portugallia, nepos sive nét egregii quondam Iacobi, comitis Urgelli, cui competebat iure sanguinis; et ita O revolavit ad A». A l'enigmàtica frase final potser hem d'entendre les inicials com a «omega» i «alfa», i aleshores caldria veure-hi una al·lusió, de to apocalíptic, a la continuïtat entre el comte i el conestable, amb l'omissió o l'acabament de l'intermedi Trastàmara; d'altra banda, ens consta l'existència d'elogis profètics d'aquesta família: el tardà *Lucidari* n'és un exemple.

Qüestions dinàstiques a part, Mieres sembla haver conreat el gènere profètic durant la guerra: ell mateix esmenta de passada a l'*Apparatus* un somni i un vaticini propis sobre la destrucció de la pàtria, és a dir de Catalunya, provocada per l'empresonament del príncep de Viana, idea que caldrà relacionar amb la presència recurrent durant aquests anys del tema de la destrucció de Barcelona, exposat amb trets més o menys apocalíptics i profètics, com a amenaça o com a plany.

Valguin les notes precedents com a exemple de les vies de treball que obre la rica aportació de Duran i Requesens a la literatura profètica d'interpretació política dels inicis de l'Edat Moderna.